

Tarjima matnlarining lingvokognitiv xususiyatlari

A'zamova Gulasal

FarDU Gumanitar yo'nalish bo'yicha chet tillari kafedrasii
o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).
gulasalazamova91@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11236114>

ARTICLE INFO

Received: 18th April 2024

Accepted: 20th May 2024

Published: 21st May 2024

KEYWORDS

tarjima, matn, kognitiv, tilshunoslik, konseptuallashtirish, kategoriyalashtirish, tafakkur, tafsir, tabdil, sharh, semantik, struktura, freym, tushuncha, ruhiy olam, uslubiy, milliy-mental, hissiy-ruhiy.

ABSTRACT

Ushbu maqola tilshunoslikning eng dolzarb yo'nalishi bo'lgan tarjima tushunchasi va uning kognitalogiya yo'nalishi bilan bog'liq tomonlari nazariy tomondan tahlil qilingan va ko'plab olimlar ilgari surgan fikirlarga to'xtalib o'tilgan.

Tarjima qadimgi davrlardayoq, turli qabilaga mansub kishilar orasidagi o'zaro aloqa va muloqot ehtiyoji tufayli yuzaga kelgan bo'lib, u bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turidir. Shuningdek, tarjima millatlararo muloqotning eng muhim ko'rinishi hamdir. Asliyat va qayta tiklangan matn xususiyatiga qarab badiiy tarjima, ilmiy tarjima va shu kabi boshqa turlarga ajratiladi. Asl nusxani aks ettirish tarziga ko'ra tarjima tafsir, tabdil, sharh kabi turlarga ham ega bo'ladi. Tarjima jarayoni insonning bevosita fikrlash jarayoni bilan bog'liq bo'lib, uning bu jihatlari kognitiv tilshunoslikda o'rganiladi.

«Kognitiv tilshunoslik (lot. cognitio - bilim) Til vositasida bilimlarni saqlash, ifodalash va uzatish mexanizmlarini til va ong munosabatini, olamni konseptuallashtirish va kategoriyalashtirish, bilish jarayonlarida va tajribalarni umumlashtirishda tilning o'rnini kabi masalalarni tadqiq etuvchi soha»¹ hisoblanadi. U til va tafakkur munosabatlarini o'rganadi.

Sh.Safarov bu borada fikr yuritib, kognitiv tilshunoslikning vazifasini «bilim olish va saqlash, tilni amalda qo'llash hamda uzatish, umuman, til tizimi va tarkibini inson miyasidagi tafakkur bilan bog'lab, chuqur ilmiy tadqiq etishdan iborat»² deb qaraydi. Inson o'z hayoti davomida borliqqa, voqelikka, o'zga insonlarga o'z munosabatini bildiradi. Bu munosabat yashirin yoki ochiq - nutqiy muloqot shaklida bo'lishi mumkin. Insonning har bir munosabatida uning kognitiv faoliyati yotadi. Kognitiv faoliyat insonning tafakkur tarzi, ruhiy olami, hatto, aytish mumkinki, jismoniy va fiziologik holati bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, bemorning tafakkur tarzi sog'lom odamning tafakkur tarzidan farq qiladi. Fikrlash jarayonidagi holati uning tafakkuridagi mavjud konseptlarga bo'lgan munosabatida ham o'z aksini topadi. Freym

¹ Худойберганава Д. Лингвокультуроология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Турон замин зиё, 2015. 24,25-бетлар,

² Ш.Сафаров Когнитив тилшунослик, -Жиззах, 2006, 11-бет.

strukturadagi mavjud semantik struktura ham o'ziga xos tarzda faollashadi. Bularning bari uning nutqida o'z ifodasini topadi. Nutq ifodasining ravon yoki tushunarsiz bo'lishi, izchil yoki tartibsiz bo'lishi uning nutqiy qobiliyati bilan bog'liq bo'ladi. Chunki insonning bilish, anglash, idrok qilish faoliyati uning sezish, his etish va anglashi bilan boshlanadi. Bu faoliyat nutqda ifodalanganda, birinchi galda, leksik-semantik sathdagi ko'rinadi. Bu esa tilning ijtimoiy kognitiv qurilma sifatida namoyon qiladi. Til birliklari esa o'z navbatida kognitiv birlik sifatida ma'lum axborotni qabul qiladi, ongdagi konsept struktura asosida qayta ishlaydi, umumlashtiradi. Shu ma'noda til kodlash, dekodlash, qayta ishlash, uzutish vazifasini bajaruvchi belgilar tizimi hisoblanadi.

Tarjima amaliyotida kam uchrasa-da, ba'zida tarjimonning asliyatidagi gap tuzilishiga yetarlicha e'tibor bermasligi tufayli, asar mazmunining noto'g'ri talqin qilinishi hollari ham uchrab turadi. Xullas, tarjima qilinayotgan asar shakli va mazmuni tarjimonlar tomonidan yetarlicha chuqur his etilsagina, uni tarjimada qayta yaratish mumkin. Zero, har qanday asar fazilatlarini, undagi uslubiy vositalar vazifasini tarjima matnida tiklash uchun milliy asarlarimiz zaxirasi yetarlicha so'z shakllariga ega. Sintaktik vositalar tarjimada hamma vaqt ham xuddi asliyatdagi kabi berilmasa-da, mohir tarjimonlar ularning matndagi vazifasini boshqa vositalar yordamida qayta tiklash imkoniyatlaridan keng foydalanadilar. Bu esa asarni tarjima tili o'quvchisiga asliyatga mutanosib holda yaxlit yetkazib berish uchun o'ta muhim hisoblanadi. Ayniqsa, she'riy tarjima murakkab ijodiy jarayonidir o'z ichiga qamrab oladigan hodisa. Bu murakkablik, ayniqsa, she'riy asarlar tarjimasida yaqqol namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham mazkur soha vakilari haqli ravishda shoir-tarjimon deb aytiladi. Bunda tarjimon-chizmakash emas, biroq rassomdek ijod qiladi va tarjimaning turli, jumladan, yashirin ma'nolarini mufassal bayon qilish yo'llari orqali muallif fikrini kitobxonga aniqroq yetkazishga intiladi. Ammo she'rdagi ohang va lirik kechinmani o'quvchi qalbidan joy oladigan darajada tarjima qilish tarjimondan shoirona ilhom va ulkan mahoratni talab qiladi. She'riy tarjima ham she'rga ilhom kelganidek tarjimonga kuchli ta'sir ko'rsatgandagina yuz beradi. Lisoniy-kognitivlik she'riy tarjimada o'zgacha tarzda kechadi. Chunki kognitiv jarayon milliy-mental, hissiy-ruhiy hodisalar bilan bog'liq bo'lib, ana shu omillar e'tiborga olinsa, tarjima asliyat bilan mazmunan mos kelishi mumkin, ammo she'rning ruhini o'zga tilga o'chira bera olish o'ta murakkab kognitiv jarayon sanaladi. Masalan:

*Ko'zlarim yo'l ustida, kelmadi yor,
Ushbu keng dunyo ko'zimga bo'ldi tor.
Qay qaroqchi oldi yorimning yo'lin,
Mundagi baxtsiz yigit yo'l uzra zor...*
(Abdulla Qodiriy, «O'tkan kunlar», 276-bet)

Али затынул песню:

*Глаза устремлены на полную дорогу
О, милая, скорей приди, расчет тревогу
Какой разбойник преградил твой путь?
О новой встрече здесь молюсь я богу.*
(Абдулла Кодирий. «Минувшие дни», С. 315)

Ma'lumki, milliy asarlar tarjimasida milliy kognitiv xususiyatlar bizga noma'lum bo'lgan xalqning urf-odatlarini, hayot tarzi, umumiy olganda, milliy xususiyatlarini tushuniladi. Shunday ekan, kognitiv xususiyatni saqlagan holda eng maqbul usullardan foydalanib tarjima qilishda tarjimon asar muallifi mansub bo'lgan xalqning milliy-mental, lingvokulturologik xususiyatlarini e'tiborga olishi zarur bo'ladi. O'zbek tilida uchragan so'zlar va tushunchalar boshqa tillarda bo'lmasligi yoki mazmun, shakl, hajm jihatdan farq qilishi mumkin. Bunday hollarda tarjimon asarni o'z kognitiv prizmasidan o'tkazadi va mazmunni saqlangan holda qayta shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Худойберганова Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Турон замин зиё, 2015. 24,25-бетлар,
2. Ш.Сафаров Когнитив тилшунослик, -Жиззах, 2006, 11-бет.
- 3 . A'zamova G. NATIONAL-CULTURAL NOTIONS AND THEIR COMBINATION IN ENGLISH AND UZBEK WORKS.
<https://internationaljournals.co.in/index.php/giiri/article/view/1599/1492>
4. Hojaliyev, A'zamova G. Methodology and significance of meaning in translation of uzbek literature.
5. A'zamova G. SCIENTIFIC AND THEORETICAL FUNDAMENTALS OF COGNITIVE CONCEPT IN LINGUISTICS.
6. Г. Азамова. УЛУЧШЕНИЕ УСТНОЙ ПРАКТИКИ

